

DABARTINĖS LIETUVIŲ LITERATŪRINĖS KALBOS VEIKSMAŽODINIAI ŽODŽIŲ JUNGINIAI SU PRIELINKSNIU *ant*, REIŠKIANTEJI OBJEKTINIUS SANTYKIUS

M. ČAIKAUSKAS

Remdamiesi žodžių junginių pagrindinių komponentų – veiksmažodžių – ir priklausomųjų komponentų – daiktavardžių (įvardžių) su prielinksniu *ant* – gramatinėmis-semantinėmis reikšmėmis, galime išskirti tokius veiksmažodiniuose žodžių junginiuose prielinksniu *ant* reiškiamus santykius: objektinius, erdvės, laiko, būdo, tikslo, priežasties¹, pvz.: *šaukti ant žmogaus, atskristi ant stogo, užpulti ant galo, atsiklaupiti ant kelių, eiti ant užrašų, gerti ant apmaudo...*

Veiksmažodiniais žodžių junginiais su prielinksniu *ant* reiškiami objektiniai santykiai nėra vienalyčiai. Pagal tokiuose žodžių junginiuose vartojamų komponentų gramatinės-semantines reikšmes kalbamuosius santykius galima suskirstyti į du tipus: į grynuosius objektinius ir objektinius su erdvės atspalviais.

1. Grynieji objektiniai santykiai

Veiksmažodiniai žodžių junginiai su prielinksniu *ant*, reiškiantys objektinius santykius, pasako plačiąja prasme būsenas ir asmenis arba daiktus, kurie sukelia šias būsenas arba kurių atžvilgiu jos reiškiasi. Šios reikšmės žodžių junginiai su prielinksniu *ant* dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje leksiškai riboti, nes veiksmažodžių, galinčių būti pagrindiniais junginių komponentais, kiekis negausus, pvz.: *pykti ant žmogaus, šaukti ant vaiko, sakyti ant kaimyno, bartis ant piemens, užpulti ant jo, skųstis ant tėvo, užsisėsti ant mamos* ir kt.

Žodžių junginiuose pagrindiniais komponentais einantys veiksmažodžiai gali būti tiek intranzityviniai, tiek tranzityviniai. Jų semantiniam turiniui atskleisti būtini prielinksninėmis konstrukcijomis reiškiami objektai, kurie ir sukelia

¹ Plg. J. Jablonskis, Rinkiniai raštai, I, V., 1957, p. 647; E. Fraenkel, Syntax der litauischen Postpositionen und Präpositionen, Heidelberg, 1929, p. 78; J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, III, Warszawa, 1956, p. 308; P. Būtėnas, Lietuvių kalbos prielinksnių mokslas, 1930, p. 58–60.

vienokias ar kitokias būsenas, pvz.: *pykti, šaukti, bartis, užsipulti, pasiskųsti* ant ko nors.

Vadinasi, tokie veiksmažodžiai būtinais privalo objektų. Kai kuriuose žodžių junginiuose vartojami tranzityviniai veiksmažodžiai, virtę sangražiniais, pvz., *barti vaiką* ir *bartis ant vaiko*.

Priklausomuosius komponentus – prielinksnines konstrukcijas – sudarantys daiktavardžiai (įvardžiai) dažniausiai žymi asmenis, pvz.: *tarđytojas, tėvas, Joniukas, tu, jis, mes*, rečiau – kitas gyvas būtybes, pvz., *gužiukas*. Sintaksės vadovėlyje panašios prielinksninės konstrukcijos laikomos papildiniais².

a) Kalbamų žodžių junginių pagrindiniai komponentai – veiksmažodžiai – savo semantika reiškia nepasitenkinimą, pvz.: *bartis, pyktis, kriokti, spiginti, susirūstinti, murmėti, nirsti...*

Žmona jo karštesnė, mėgo pasibarti, *patratėti ant šeimos ar ant kaimynų už kokią iškadą padarytą...* (Žem R III 89). Ir taip toliau meldėsi, ir *ant vaikų barėsi...* (Žem R III 427). Daktaras *pyko ant tarđytojo*, tarđytojas buvo nepatenkintas daktaru (Vien AŠ 36). Kad sukiršino troboje kaip vapsvų korį, kad paplūdo visos trys *ant tėvo kriokti* (Žem R II 464). *Šaukia ant Joniuko*, apsvaigusi nuo nelaimės motutė (Bil R I 165). – Ty-lėk! – *surinka ant jo* policmeisteris... (Bil R I 57). Kaip tu sau nori, o aš *nespiginsiu ant jo*: ne štuks apkalbėti neteisėtai (Žem R III 345). ...mano motina nors niekad blogo žodžio *ant ponų nesakydavo...* (Bil R I 175). Taip širdyje manydama ir *rūgodama ant Juozo*, sulaukė ponios (Žem R II 306). Kiek ji *priloja ant tamstų* (Žem R V 279). Tėvas labai *supyko ant Mikės kvailučio* ir išbarė jį smarkiai (Žem R IV 452). ...išė-lo Petronė *ant manęs*, o sykiu *ant tavęs...* (Žem R V 41). Petronė taip *iniršo ant tavęs...* (Žem R V 40). *Susirūstino senis ant mergos* ir atstatė ją nuo vietos (Žem R IV 429). Girdi, Navikai, ką pati *ant tavęs sako?* (Vien AŠ 274). Juo toliau, juo labiau ir labiau murmėjo *Dėdelė ant germanų karaliaus Vilhelmo* (Vien R I 287). Dabar gi girdime, Jonas *ant mūsų gražiojasis...* (Vien R II 170). – Oi, kaip ji tave, Alfonsiuk, išgarbavojo, ir kiti lietuviai *ant tavęs dantį griežia* (Vien R III 226). *Supyko vokietukas ant žmogaus* už tokius jo žodžius (Cv R VII 198). Senelis *supyko ant pačios* (T.p. 203). Gužiukas labai *niršo ant jo* [berniuko] ir kuo didesnis augo, tuo nepakantresnis darėsi (Balč AP 139).

b) Veiksmažodžiai, reiškiantys kaltinimą (tiesioginiu būdu arba kontekste), pvz.: *užsipulti, sugulti, sukrauti, priplepėti, prirašyti, užsisėsti, pasisakyti, su-versti...*

² Plg. J. Balkevičius, Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė, 1963, p. 191.

Viršininkas, tuojau pašaukęs tą žandarą, *užpuolė ant jo*, kodėl nepildo savo priedermės (Žem R III 438). – Teisybę tata sako, – pritarė Onė: vis tik ant jo, viską *ant jo sukrovė* (Žem R I 411). Kas rado taip *ant savęs prirašyta*... (Žem R II 15). Mat, jis buvo vokiečių iš Prūsų, gudrus, *sudėjo tokius kebelius ant grapienės*... (Žem R II 16). Ne tik *ant klebono*, bet *priplepėjo ir ant komendoriaus* (Žem R III 106). ...tur būt, žandarams gerai *pripeizojo ant klebono ir ant manęs*... (T.p. 118). – Kurio tu velnio taip *užsisėdai ant manęs?* (Žem R V 66). Grapas *užsisėdė ant manos*... (Žem R II 14). Motuzienė ne tokia kvaila! Išgirdusi *skaitant ant kunigo*, suprastų, kas do paukštis tas laikraštis (Žem R II 166). ...nors pusę žodžio *prasitarus tėvui ant vaiko* (Žem R III 55). ...verkdami *pasiskundė* ponui *ant komisoriaus* (Žem R II 369). Aš *spėju ant Juzės*, gal neteisingai, bent man taip išrodo (Žem R VI 226). O kas labiausiai varnui širdį spaudė, – kad jis niekam negalėjo *pasiskusti užkartomis ant jo galvos* neteisybėmis, niekur prisiglausti, sparną sušildyti (Cv R VII 70). Pirmučiausia bėdą *suvers ant mūsų*, kad neužstojome, kad... (Vien AŠ 189). Taip buvo gerai prisitaisiusios pas tardytoją šnekėti: save išteisinti, o *ant tėvo* visą *kalnę suversti* (Žem R III 371). Bet pirma *ėmė leisti raštus* į žmones *ant maskolius* (Žem R II 359). *Soko* grafas su sūnumis *ant senelio*, nustūmė jį nuo šaltinio, čia pat užmušė ir po samanotu akmeniu pakišo (Cv R VII 187). ...*puola ant gaidelio*, gerkles paleidę... (Žem R IV 286).

c) Frazeologizmai:

Supyko vyras..., vandenį išliejo, tuoj *nugrėžė* savo *apmaudą ant šunies* (Žem R I 59). – Na, palauk, vaikeli! Kai *paimsiu ant dantų* (Žem R III 352). *Ant kito pamatai* adatą, o ant savęs *nė rąsto*... (Žem R V 21).

2. Objektiniai santykiai su erdvės santykių atspalviais

Dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje gausiai vartojami veiksmožodiniai žodžių junginiai su prielinksniu *ant*, reiškiantys objektinius santykius su erdvės santykių atspalviais. Šis santykių dvilypumas būdingas tokiems žodžių junginiams, kurių pagrindiniai komponentai pasako veiksmą, o priklausomieji – daiktus, kuriuos nukreiptas veiksmas arba ant kurių galima būtų ką nors įtvirtinti, uždėti, užtiesti. Į kalbamų junginių sandarą įeina papildomas daiktavardis (įvardis), žymintis daiktą, kuris yra tiesioginis veiksmo objektas, pvz.: *užsitraukti ant galvos skarelę, padėti ant krūtinės ranką, užsimauti ant ausų kepurę, užpilti ant delno vandens, užsidėti ant akių akinius* ir kt.

Nagrinėjamų žodžių junginių pagrindiniais komponentais einantys veiksmožodžiai semantinio turinio atžvilgiu nevienodi: vieni iš jų reiškia veiksmus, kuriais

kas nors uždedama, užkeliama, užstatoma, pvz.: *užsitraukti, užmesti, užsodinti, uždėti, užkelti, užtempti, užkloti...*, antri – savaime vykstančius veiksmus, pvz.: *vysti, rūdyti, storėti, tirpti, augti, prasimušti...*, treči žymi veiksmą, kuriuo keičiama kieno nors padėtis, pvz.: *kristi, grūti, pulti...* Dalis čia išvardintų tranzityvinių veiksmažodžių yra vartojami su priešdėliu *už-*, žyminčiu veiksmo kryptį ant ko nors³.

Prielinksninių konstrukcijų daiktavardžiai (įvardžiai) – konkrečios reikšmės žodžiai: dažniausiai pasako jie žmonių kūno dalis, pvz.: *galva, ranka, delnas, pečiai, keliai, šonas, ausys, lūpos, smegenys...*, gyvas būtybes, pvz.: *arklys, lapė, gyvulus...*, įvairius kitus daiktus, pvz.: *šaka, velkės, kiaušiniai, popieris, metrika...*

Prielinksninės konstrukcijos gali eiti:

a) Su veiksmažodžiais, žyminčiais uždėjimą, užkėlimą, pvz.: *užmesti, užtraukti, uždėti, užkelti, užkloti, vožtis...*

Supykusi saulelė visai sau *užsitraukė ant veido* baltą uždangalą (Žem R I 231). Žema, linktelėjusi, *ant pečių užsimetusi* kutosinę skarą, senutė Uogelė vos slinko... (Cv Ki 160). Viena jo ranka *padėta ant krūtinės...* (Cv Ki 168). Nusivilkęs apsiaustą, *klojosi ant galvos* ir su kailiniais virto ant suolo (Žem R I 209). *Užsibalnojo* kažkokį užmalą sau *ant galvos...* (Blts Pv 26). *Užsimovė ant ausų* kepurę, užsimetė paskubomis ant pečių kailinius ir, trinktelėjęs durimis, išspruko Grigas iš pirkios... Marytė buvo kažin ko nuliūdusi ir vis *vožėsi ant akių* skrybėlę (Vien R III 174). Atnešė geležinius vaikinams, ėmė *ant rankų rakinti* (Žem R III 275). Kita, pertraukusi malda, *vyniodama ant rankos* rožančių, klausia... (Žem R II 292). ...ir ant dešniosios rankos *smiliaus* ilgą nagą *užsiauginęs...* (Cv Ki 169). Leite-nantas... žvalgėsi čia į žemėlapi, *patiestą ant jo kelių...* (Cv R 173). Vienam pamerkti, kitam ranką spustelėti, kitam *ant kojos užminti...* (Žem R V 6). Kiek aš *bevyniojau ant kojų* autų, klumpės vis tiek klapsėjo einant (Baltš Pv 36). Senas poetas atsisėdo prie krosnies, *užsikėlė* vaiką *ant kelių*, išgręžė jo šlapias garbanas, sušildė jo rankutes savo rankose... (Balč AP 85). Eikim, aš tave *ant kumelės užsodinsiu*, nepasilik nuo kitų (Žem R II 56). *Uždėjo plūgą ant velkių* ir vežasi (Žem R I 337). ...mergaitėi bėgant, skvernai plasnojasi, tartum drabužis *ant* kokio mažo *gyvuliuko užmautas* (Žem R III 27). Mikė iškyla kitoje kalvelėje, pripuola prie gluosnio, *pasikabina ant* sušalusios *šakos*, nulaužia ją, pavelka kiek, paskum nusviedžia (Cv R VII 134).

b) Su veiksmažodžiais, reiškiančiais savaime vykstantį veiksmą, pvz.: *dyti, vysti, prasimušti, storėti, tirpti, augti...*

³ Žr. J. Paulauskas, Veiksmažodžių priešdėlių funkcijos dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje, „Literatūra ir kalba“, III, V., 1958, p. 409.

,Testa geriau rūdija ant rankos mano žiedelis, tegul geriau vysta ant galvos žalia rūtelė... (Krv AP 28). Tik balsvas spalių sluoksnius gerokai *pastorėjes ant jos kelių*... (Baltš Pv 15). ...bijo, kad *neprasimuštų* nei mažiausias spindulėlis šviesos *ant* sukepusių *smegenų*, ant užšalusių jausmų (Žem R VI 173). Ak, kad vyresnybė jau *ant mūsų susimiltų* (Don Rg 103). Matyt, ir *ant lietuvių* vyresnybė „*susimylėjo*“ (Žem R V 420). Išklause gi jos panelė švenčiausia, kai ji meldėsi ir prašė, kad nepriprovytų Stašenis, *susimylėjo* ir *ant Stašenienės* su Ievute, tai nejaugi ji nukreips savo šventą veidą nuo jos ir nuo jos tikrojo sūnaus dabar, kada ji padarė tokius įžadus (Vien R III 92). – Alenut, šaukia į Jėzų ir Mariją, sakyk, Jėzus Marija, Juozapai šventas, *susimilkit ant manęs*... (Vien AŠ 137). – Et, tėtė, ką jūs čia *ant šito valakėlio vargstate* (Vien R III 84). Mūsų dukrelė visą amželį *skurdo vargo ant mažo ūkelio*. (Tvrč).

.c) Su veiksmoždziais, žyminčiais ko nors padėtį, jos kitimą, pvz.: *kristi griūti, pulti*...

...margiuokas tik *strykt ant lapės*, kapt už gerklės... (Žem R IV 443) Sako: ilesk biesą į bažnyčią, *lips* ir *ant altoriaus*... (Žem R V 81). ...pripuolęs *krito ant vaiko* ir jaučio balsu pradėjo baubti (Žem R I 207). ...bet Mikė, ir čia pasinaudojęs klasta, staiga iškelia Juozapėlį į orą, teškia žemyn, pakiša koją ir *griūva ant jo* (Cv R VII 132). ...kokia didelė atsakomybė *krinta ant jo* ir Daknio *pečių* ... (Biel R 26). – Na, – miegok! – staiga jis nutraukė, *apsiversdamas ant šono* ir atsukdamas savo plačią nugarą (Baltš Pv 43).

Sakinyje kalbamosios prielinksninės konstrukcijos laikytinos papildiniais.

d) Frazeologizmai:

Ėjo, tvirtai užsidėdama, nors *pagalį ant galvos tašytų*, kentėti (Žem R II 219). Nors bučiavosi, gėrė, mylėjosi, rodosi, geruoju, bet išrodė, kaip dvi katės susitikusios, *ant viena kitos šerį pastačiusios* (Žem R III 63). ...*ant savo kurlalio tempia* (Žem R V 467). Nuo širdies Marikė kalbinėjo, matyti, bijojo, kad *nepaliktų ant jos galvos* Jonuką namie (Žem R III 23). Ant tų užgintų raštų *kaip muselės ant medaus puola* (Žem R III 303). Piliečiai, *nepasiduokite ant tamsių jėgų meškerės* (Cv Žm 30). Kai apsileisi, taip ir *lips ant sprando* visi dvaro šunys... (Žem R II 76). bent yra *ant ko akį užmesti*, pasimeilinti... (Žem R III 134). Nė juste nepasijusi, kaip jam pačiam *ant akių užžels žolė* (Žem R III 37). Norėjo vis kažką sakyti, bet žodžiai *tirpo ant lūpų* (Žem R I 233). Iš pašėlimo ir pati *ant uodegos atsisėdo* (Žem R I 165). Mes kaip *ant adatų sėdime*, o širdis dreba – kiek čia mums išmes (Žem R II 172). Visi arkliai *ant nosies virsta*, kaulai do skūra (Žem R VI 212). Tėvui ir visos šeimos viltis *kaip ant mielių auga* (Žem R V 372).

e) Prie objektinių santykių su erdvės santykių atspalviais priskiriame ir veiksmažodinius žodžių junginius, kurių priklausomieji komponentai – prielinksninės konstrukcijos – nurodo veiksmo kryptį. Tokios konstrukcijos su prielinksniu *ant* yra veiksmo objektai, kartu jomis žymima veiksmo kryptis. Kalbamų žodžių junginių veiksmažodžiai gali būti intransityviniai, pvz.: *atsigręžti ant vyro, susisukti ant ponelio, užbėgti ant meškos*.

Krypties reikšmė aiškesnė, kai žodžių junginio veiksmažodis – tranzityvinis ir šalia jo pasakomas veiksmo objektas, reiškiamas galininko linksniu, pvz.: *užvaryti lapę ant gubernatoriaus, leisti strėles ant neprietelių*. Dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje čia vartojamas prielinksnis *į*, rodantis vietą ar daiktą, kur kreipiamas veiksmas⁴, pvz.: *leisti strėles į neprietelius*. Taigi konstrukciją su prielinksniu *ant*, atrodo, reikėtų laikyti ne literatūrinės kalbos norma.

Kalbamosios reikšmės žodžių junginiuose vartojami veiksmažodžiai semantiniu atžvilgiu gana panašūs: jie reiškia kieno nors judėjimą, veikėjo pastangas veikti tam tikra objekto kryptimi, pvz.: *užvaryti, užbėgti, pulti, atsigręžti, susisukti, užlipti* ir pan.

Prielinksninę konstrukciją sudarantys daiktavardžiai dažniausiai pasako asmenis (pvz.: *vyras, ponelis, kareivis, našlė...*).

Kalbamų žodžių junginių prielinksninę konstrukciją reikėtų laikyti netiesioginiu papildiniu arba papildiniu su vietos aplinkybių atspalviais. Pvz.:

- a) Taip, taip, nuo vilko bėgo, *ant meškos užbėgo...* (Žem R II 13). Jisai, *užvaręs ant gubernatoriaus lapę*, pats susitūpęs žiūri... (Žem R I 114). Ginklaj iu buwa ragotynės, kardas..., seidokaj, gelžys, warpšiai, užtrucijzjtas, kures isz atsto *ant neprietelių laydy* (Dauk R 27). Iš to širdies skausmo *puola ant kareivio*, akis jam drasko... (Žem R V 535). *Puolė šuo ant gaspadoriaus* (Žem R II 72). ...*atsuka* wysa sawa gali ont *Lietuvių* (Dauk R 54).
b) *Atsigręžė ant vyro...* (Žem R I 63). Šventas aniuole sarge, ne viena Levutė kenčia nuo jos, bet ir *ant ponelio susisuka* (Žem R V 280). Ėjo Gorys už karčiamos galo, mažne *užlipo ant Petro* (Žem R I 207).

Sutrumpinimai

- Balč AP – H. K. Andersen, Pasakos, vertė Juozas Balčikonis, V., 1966.
Baltš PV – Juozas Baltušis, Parduotos vasaros, V., 1957.
Biel Ržr – Alfonsas Bieliauskas, Rožės žydi raudonai, V., 1960.
Bil R I, II – Jonas Biliūnas, Raštai, I, II, V., 1954.
Cv Ki – Petras Cvirka, Kasdienės istorijos (Raštai II, V., 1949).
Cv II, VII – Petras Cvirka, Raštai, II, VII, V., 1949.

⁴ Žr. Lietuvių kalbos žodynas, IV, V., 1957, p. 1.

- Dauk – Simonas Daukantas, Darbai senujų Lietuvių ir Žemaičių, 1822, K., 1929.
- Donel – Kristijonas Donelaitis, Metai, V., 1951.
- Krv AP – Vincas Krėvė - Mickevičius, Apsakymai ir padavimai, V., 1955.
- Tvrč – Tverėčius, Ignalinos raj.
- Vien R I, II, III – Antanas Vienuolis, Raštai, I, II, III, V., 1953.
- Vien AŠ – Antanas Vienuolis, Astronomas Šmukštaras, V., 1959.
- Žem R I, II, III, IV, V – Žemaitė, Raštai, I, II, III, IV, V, V., 1956–57 m.

Глагольные словосочетания с предлогом *ant* „на“, выражающие объектные отношения, в современном литовском литературном языке

Резюме

В современном литовском литературном языке словосочетания с предлогом *ant* „на“, выражающие объектные отношения, довольно продуктивны. Они, в зависимости от семантики сочетающихся компонентов, распадаются на два основных типа: словосочетания, выражающие чисто объектные отношения, и словосочетания, выражающие отношения с оттенком пространственных отношений.

Чисто объектные отношения выражаются словосочетаниями, называющими состояние и лицо или предмет, который вызывает это состояние, или по отношению, к которому это состояние проявляется. Эти словосочетания не продуктивны, так как они лексически ограничены с точки зрения глаголов – главных слов.

Объектные отношения с оттенком пространственного значения в современном литовском языке представлены большой группой словосочетаний. Подобное совмещение значений свойственно тем словосочетаниям, в которых называется действие и предмет или лицо, к которому направлено это действие или на котором помещается, укрепляется какой-нибудь другой предмет.